

welke groepen nu pioniers waren in dit proces. De crisis blijkt een minder belangrijke rol te spelen dan een ‘moderne levensstijl’. Weliswaar bleven huwelijken waarbij de man opgef ‘zonder beroep’ te zijn, vaker kinderloos, maar de onzekere situatie van ongeschoolde arbeiders leidde niet tot uit- of afstel en het wonen in gebieden met hoge werkloosheidscijfers had ook geen effect. Bij vernieuwend vruchtbaarheidsgedrag bleek vaak een andere transitie vooraf te zijn gegaan, namelijk een groeiende afstand van traditionele religieuze vertogen. Onkerkelijken, godsdienstig gemengd huwend en ‘liberaal-protestanten’ wachtten veel langer met het krijgen van hun eerste en tweede kind dan katholieken en orthodox-protestanten. Daarnaast kregen geschoolde vrouwen en vrouwen gehuwd met witteboordenwerkers later en minder vaak hun eerste kind. Ten slotte waren echtparen die in gemeenten met veel winkels in ‘luxe’ artikelen en veel moderne nutsvoorzieningen woonden eerder geneigd hun kindervens uit te stellen.

In de bundel worden zowel het dominante discours als het demografisch gedrag in het interbellum behandeld. Beide thema’s worden echter heel verschillend benaderd en de resultaten staan betrekkelijk los van elkaar. Waar de studie van Van Bavel en Kok precies bloot legt onder welke omstandigheden modern gedrag tot stand kwam, weten we na lezing van de bundel niet precies hoe, bij wie en op welke wijze er zich – wellicht verschillende – percepties van de toenmalige sociale en demografische kwesties vormden. Wat werd er bijvoorbeeld gedacht en uitgedragen onder alleenstaande vrouwen en gescheiden mensen, en onder onkerkelijke en godsdienstig gemengde paren? Om variatie in ‘culturele scripts’ op het spoor te komen, is een analyse van alleen het dominante discours ontoereikend en zijn andere bronnen en methoden nodig, zoals ‘oral history’ en analyse van egodocumenten. Daarnaast blijft de vraag onbeantwoord in hoeverre de normen en waarden die uitgedragen werden in de vertogen ook daadwerkelijk invloed hadden op het demografisch gedrag van individuen.

Terugblikkend kunnen we stellen dat de invloed van onderaf – van de veranderende levensloop op de institutionalisering en ideologisering ervan – er in ieder geval wel was. Het ‘innovatieve’ vruchtbaarheidsgedrag uit het interbellum is nu niet alleen gemeengoed geworden, maar ook normatief verankerd in de verzorgingsstaat en in moderne vertogen rond de keuzebiografie, waarin het idee dat mensen zelf kunnen en willen bepalen hoe ze hun leven plannen en organiseren centraal staat.

HILDE BRAS, RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Tames, Ismee, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam: Balans, 2009, 272 blz., ISBN 978 94 6003 017 8).

In *Besmette jeugd. De kinderen van NSB'ers na de oorlog* onderzoekt Ismee Tames, verbonden aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), hoe de Nederlandse overheid en samenleving deze kinderen tijdens de periode na de bevrijding tot de late jaren vijftig behandelde. Tames kadert dit onderwerp in een breder onderzoeksperspectief: de wijze waarop kinderen van foute ouders werden gepercipieerd, werpt een licht op de wijze waarop Nederland het oorlogsverleden heeft verwerkt en op de mogelijk veranderende betekenissen van ‘goed’ en ‘fout’ tijdens de oorlog. Voor haar onderzoek maakte zij gebruik van egodocumenten en interviews die zij afnam van kinderen van NSB'ers en van archivalia van organisaties en personen die zich bekommerden om de zorg en maatschappelijke reïntegratie van deze kinderen.

Angst en verwarring domineren de herinneringen van deze ‘besmette’ kinderen aan de bevrijding en naoorlogse jaren. Dat is typisch voor ervaringen die getekend zijn door trauma en slachtofferschap. Na de bevrijding namen enkele voormalige verzetsvrouwen met oprechte bekommernis de coördinatie

van de opvang van de NSB-kinderen op zich. De controle op de opvangtehuizen liet echter veel te wensen over, zo valt op te maken uit enkele schrijnende getuigenissen over wantoestanden en erbarmelijke leefomstandigheden van kinderen die in de tehuizen verbleven. In deze instellingen werd ook getracht om jongeren te doen inzien dat het nationaalsocialisme een verwerpelijke ideologie was door hen te confronteren met de misdaden die door de nazi's werden begaan. Ook op speciaal daartoe ingerichte weekends werden ze door leiders uit de verzuilde jeugdbeweging en studenten maatschappelijk werk uitgenodigd om te reflecteren over het verleden en de democratische samenleving. Niet steeds met evenveel succes want kinderen en jongeren werden zo geplaatst voor een ambivalente loyaliteitskeuze ten aanzien van hun ouders. Ouders draaiden de rollen om door zich als goed bedoelende slachtoffers van een op wraak beluste Nederlandse samenleving en overheid af te schilderen. In veel gezinnen was spreken over het collaboratieverleden en de periode erna overigens een torenhoog taboe. Dat hielp de kinderen allerminst bij het omgaan met het stigma 'fout te zijn' op school en in de buurt.

De meeste NSB-kinderen hingen – en hangen – vast aan het narratief van het 'onschuldige kind' dat onterecht werd meebestraft voor het foute gedrag van de ouders. In haar inleiding wijst Tames op de kritische manier waarop men met deze autobiografische bronnen en interviews dient om te gaan: in hoeverre geven zij een waarheidsgetrouw beeld weer van wat de kinderen werkelijk hebben ervaren? Of sluiten zij zich aan bij het dominante narratief van een revanchistische samenleving die ook kinderen van collaborateurs niet ontzag? Wordt er (on)bewust informatie weggelaten en blijft op die manier alleen een negatief verhaal van systematisch onrecht overeind? Door de egodocumenten en interviews te confronteren met de informatie die terug te vinden is in archivalia van (overheids)organisaties en personen die zich inzetten voor de reïntegratie van collaborateurs en hun gezinnen weet Tames de nodige nuances aan

te brengen. De auteur besluit dat althans vanuit de Nederlandse overheid, en ook vanuit verzuilde organisaties en de kerken, de intentie bestond om collaboratiegezinnen te integreren – of eerder te assimileren – binnen de herwonnen democratische samenleving. Van structureel georganiseerde uitsluiting en stigmatisering was geen sprake. Dit gegeven staat in schril contrast met de ervaringen van de NSB-kinderen tijdens de naoorlogse jaren, waarbij vooral de (mogelijke) reacties van de directe omgeving aanleiding gaven tot een permanente angst voor sociale uitsluiting en pesterijen. Tames waakt er echter voor om deze ervaringen te generaliseren: enkele getuigen kijken allesbehalve verbitterd terug op de naoorlogse zuivering of veroordelen sterk het collaboratieverleden van hun ouders en gaan dus niet mee in het dominante narratief.

Met de opdoeking van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten in 1950 verdwenen NSB-families als beleidscategorie uit het zicht van de Nederlandse overheid. De familiale en sociaaleconomische problemen waarmee deze gezinnen te kampen hadden – en deze bleken niet gering – werden niet meer gelinkt aan het collaboratie- en interneringsverleden. Nochtans bleven veel kinderen ook na de jaren 1950 en soms zelfs hun verdere leven worstelen met de beladen erfenis van hun ouders. Daarom lijkt het jammer dat niet verder wordt ingegaan op de emancipatie van deze kinderen als slachtoffergroep – een fenomeen dat zich kaderde binnen een bredere maatschappelijke beweging waarbij slachtoffers van andere vormen van fysiek of psychisch geweld ook voor het voetlicht traden – vanaf het einde van de jaren 1970. Een vervolgonderzoek onder leiding van Tames aan het NIOD zal deze lacune verder invullen.

Tames heeft met dit boek een delicate episode uit de naoorlogse Nederlandse geschiedenis aangesneden in een zeer toegankelijke en vlotte schrijfstijl. Zij heeft de ervaringen van de kinderen centraal gesteld en zich er tegelijkertijd voor behoed al te zeer mee te gaan in het slachtofferparadigma. Dit boek heeft niet tot doel dit beladen onderwerp

volledig te ontmythologiseren. De vraag is of dit überhaupt mogelijk is vanuit een uitgangspunt waarbij herinnering – in essentie steeds een zeer subjectief gegeven – centraal staat.

SOPHIE BOLLEN, VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL

Camphuis, Willem, **Tussen analyse en opportuniteit. De SER als adviseur voor de loon- en prijspolitiek** (Dissertatie Nijmegen 2008; Amsterdam: Aksant, 2009, 584 blz., ISBN 978 90 5260 347 6).

In de media staat de Nederlandse overlegeconomie met een zekere regelmaat ter discussie, waarbij al naar gelang de conjunctuur van de dag dit stelsel de hemel in wordt geprezen dan wel morsdood verklaard. De gang van zaken rond de verhoging van de AOW-leeftijd was hiervan onlangs weer een treffend voorbeeld. Camphuis heeft de SER, een instelling die een belangrijke rol in dit overlegsysteem wordt toegedicht, minutieus gevolgd en daarbij de methode van de 'thick description' toegepast. Hij heeft de 28 adviezen die de SER op het gebied van de loon- en prijspolitiek tussen 1950 en 1993 uitbracht geanalyseerd, en daarbij telkens dezelfde vragen gesteld: 1. Wat was de context en de motivatie van de aanvraag van het advies? 2. Hoe reageerde de SER op die aanvraag en hoe kwam dit advies tot stand? 3. Welke externe invloeden hebben daarbij een rol gespeeld? 4. Wat deed de ministerraad vervolgens met dit advies, en waarom?

De auteur koos 1993 als eindjaar omdat toen het laatste advies over loon- en prijsbeleid werd uitgebracht. Daarna bestond er consensus over het uitgangspunt dat dit terrein aan de markt moest worden overgelaten en regeringsingrijpen geen optie was. Bovendien wilde in 1993 een meerderheid in het parlement het verplichte advies van de SER bij belangrijke wetsontwerpen op sociaal-economisch gebied schrappen, hetgeen na veel verzet van het bedrijfsleven in 1995 ook daadwerkelijk gebeurde.

Dit onderzoek levert allereerst een vracht aan details op. Dit is logisch want naast veel archiefwerk heeft Camphuis ook veel mondelinge en schriftelijke informatie verzameld bij de betrokkenen. De strikt chronologische opbouw maakt het nazoeken ook gemakkelijk. De conclusies die uit dit uitvoerige verhaal zijn getrokken kunnen niet heel schokkend worden genoemd. Van de 28 adviezen waren er vijf bepalend voor de besluitvorming en drie oefenden daarop een duidelijke invloed uit. Voor het succes bleek niet van belang of de adviezen unaniem waren of niet: ook verdeelde adviezen op basis van een meerderheidsstandpunt waren soms succesvol, terwijl lang niet alle unanieme adviezen werden opgevolgd. De reden hiervoor is dat vrijwel alle regeringen de touwtjes zelf in handen wilden houden en soms SER-adviezen gebruikten om hun beleid te legitimeren; als adviezen niet strookten met het beleid dan werden ze eenvoudig genegeerd (voorbeelden zijn de centrumrechtse kabinetten na 1982, die adviezen binnenkregen die nog hun oorsprong hadden in het kabinet Den Uyl).

De auteur zet het punt van het beperkte belang van de unanimiteit van de adviezen zwaar aan. Bij nadere beschouwing blijkt dit toch meer een correctie op misvattingen dan een nieuw wetenschappelijk inzicht. Interessanter is zijn conclusie dat de invloed van de SER-adviezen toenam als deze tot stand waren gekomen zonder tijdsdruk en zonder de hete adem van de media. Dit raakt aan de kern van waar de SER voor bedoeld was, namelijk een formeel orgaan waarin vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers, aangevuld met door de regering benoemde deskundigen (de 'kroonleden') overlegden over sociaal-economische vraagstukken. De leden beseften dat hun belangen konden botsen, maar dat ze tevens belangen met elkaar deelden, omdat ze binnen het bestaande maatschappelijke bestel tot elkaar veroordeeld waren. Ze wisten ook dat geïnstitutionaliseerde vormen van samenwerking in elkaars belang konden zijn en dat compromissen op de lange termijn optimale uitkomsten konden bieden. De inbreng van de onafhankelijke kroonleden zou daarbij essentieel zijn.